

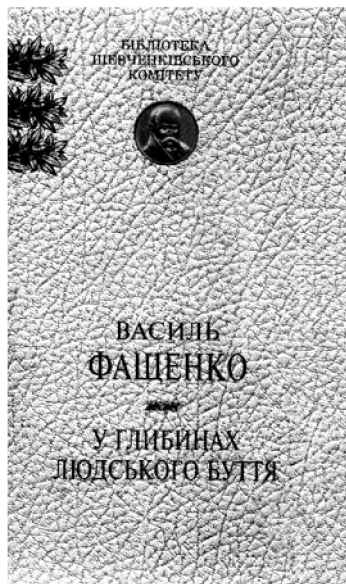
РЕЦЕНЗІЇ

ГЛИБИНА І СУМЛІННІСТЬ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

*Василь Фащенко. У глибинах людського буття. — Одеса:
Маяк, 2005. — 640 с.*

Ця книга вийшла в "Бібліотеці Шевченківського комітету", бо ж автор її за праці "У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури" (1981) та "Характеры и ситуации" (1982) був удостоєний Державної (нині Національної) премії України ім. Т. Г. Шевченка за 1985 р.

У першій частині книги — "Етюди про психологізм літератури" йдеться про основоположну проблему літературознавства як науки про літературу, що є людинознавством. Ця проблема — визначення й навіть розчленування, розрізнення понять "людина", "індивід", "індивідуальність", "особистість", "характер". Дослідник, характеризуючи кожне з цих понять, справедливо твердить, що "людьми народжуються, а особистостями стають" [3, 23]. Він акцентує саме на особистісному началі як на індивідуальній мірі соціальності людини, хоч, відверто скажемо, сьогодні вчений, мабуть, більше говорив би про індивідуальну міру морально-психологічної орієнтації людини, котра зростає як особистість. Взагалі думається, що книга виграла б, була б більш сучасною, якби з неї

вилучили перший підрозділ із численними зверненнями до теорії соцреалізму, з розмовами про його вимоги до митця. Адже сьогодні кожному ясно, і це розумів наприкінці свого життя й Василь Васильович, що теорія ця, сам термін "соціалістичний реалізм" — наскрізь фальшиві, бо містили в собі неприродне поєднання політичного й естетичного начал. З таким же успіхом тоді треба було б говорити про "капіталістичний реалізм", "феодальний реалізм". У книгах, писаних за радянських часів, обійтись без цього терміну було, ясно, неможливо, то була данина партійним вимогам. Та чи треба сьогодні затуманювати мозок сучасного читача згадками про віджилу, фальшиву теорію? Адже кращі твори нашої літератури ("Тихий Дон" М. Шолохова, "Циклон" і "Собор" О. Гончара, "Дикий мед" Л. Первомайського, "Правда і кривда" М. Стельмаха) — все це явно антисоцреалістичні твори. От і наведений автором приклад із "Циклону" Олеся Гончара грає якраз на встановлення пріоритетності загальнолюдських морально-психологічних принципів у поведінці людей і в житті, й у літературі. Так, тут заговорила людина, а не звір, але ця людяність — не класова (теорія класової боротьби якраз культивувала принцип ненависті, що роз'єднує людей), а загальнолюдська риса [3, 28].

Сумлінність і точність наукових суджень Василя Фащенко особливо наочно виявились у визначенні ним поняття "характер", визначенні, що видається нам найточнішим у літературознавстві: "Отже, характер у художньому творі — це відображені в світлі авторського ідеалу порівняно сталі властивості й змінні відношення, які утворюють закономірну своєрідну соціально-психологічну єдність, котра формується і виявляється в зовнішній і внутрішній діяльності людини у найрізноманітніших ситуаціях" [3, 39].

Коли Василь Фащенко досліджує, як конкретно виявляється характер у художньому творі, нам особливо імponує його судження про характер у ліриці. Адже відомо, що більшість дослідників заперечують наявність характеру у вірші або ж, принаймні, визнаючи, що лірика творить характери, все ж твердять: "Ліричний характер не може так різнобічно виразитись в одному вірші чи навіть поемі, він складається в нашому уявленні як щось єдине ціле лише після глибокого ознайомлення з усією творчістю поета" [1, 140]. Василь Фащенко, розповівши про стихійний експеримент "з психології сприймання невідомої поезії", а саме Шевченкового "Заповіту" Уїльямом Сарояном, що "був вражений силою любові українського

митця до рідної землі", доходить висновку: "...у геніальних поетів є такі вірші, які одразу дають уявлення про найголовніше в людині" [3, 56], тобто таки про її характер, про характер автора ліричного твору. І треба сказати, що коло таких творів, особливо програмних для поета віршів, досить широке. Згадаймо, крім Шевченкового "Заповіту", його ж "Три літа", "Пам'ятник" О.Пушкіна, "Contra spem spero" Лесі Українки, "Поэт и гражданин" О. Некрасова, "О, я хочу безумно жить" О.Блока чи "Поетичне мистецтво" М. Рильського.

Говорячи про психологізм як універсальну, родову якість художньої творчості [3, 57], дослідник справедливо твердить про взаємопов'язаність понять "психологізм" і "психологічний аналіз", які "одне без одного не існують навіть в теорії, не кажучи вже про художню практику" [3, 57].

І науково глибоко, й емоційно йдеться в книзі про дослідження Л. Толстим, Ф. Достоевським суперечливих процесів у психіці [3, 58]. Так само прямо-таки з захопленням, як художній твір, читаєш сторінки праці, присвячені аналізу лірики Пушкіна, Шевченка, в якій розкриваються (і в цьому — чарівність поезії) розмаїті, контрастні психічні стани: "Німії розпач навалює стикається з відвертою радістю" [3, 67]. Така поезія — "навчитель справжньої моральності" [3, 69]. Аналізуючи і прозу Ф. Достоевського, й лірику Лесі Українки, й поему М. Рильського "Жага", й настроєвий малюнок М. Коцюбинського "На острові", Василь Фащенко доходить висновку, що зображення психічних станів — настроїв, афектів, пристрастей, почуттів, емоцій — то "і є відкриттям таємниць людської поведінки" [3, 88]. А це ж — головне завдання літератури як людинознавства. І тут думка дослідника вільна, не скута соціологічними, партійними догмами.

Глибиною й оригінальністю суджень позначені підрозділи книги "Видима мова душі", "Діалог і монолог", "Внутрішнє мовлення", в яких досліджується головне — душа героя твору, душа його автора, простежено, як "від ледь помітного душевного поруху, аж до боротьби протилежних ідей і моральних принципів все може вмістити в себе й передати ця жива безпосередня словесна дія" [3, 130]. Йдеться про значення діалогу й монологу в розкритті глибин і таємниць духовного життя людини. Так само йдеться саме про дослідження таємничих процесів "думання й переживання", які "найповніше передаються у внутрішньому мовленні — нерозленованому потоці свідомості й відчуттів" [3, 131].

Пишучи про найскладніші літературознавчі проблеми, про секрети художньої творчості, Василь Фащенко ніколи не вдавався до модного ускладнення думки через надуживання псевдонауковою іноземною термінологією, яка, до речі, знає рідні, українські аналогії. Він писав чітко і ясно, глибоко, розумно, аналітично, але ж і як образно-емоційно, перевтілюючись у "своїх" авторів, у їхньому поетичному ключі. Писав не для "обраних", а для тих, кому потрібна книга про літературу: для вузівського викладача, для вчителя, студента-філолога, учня, що вивчає літературу, врешті, для кожного, хто любить красне письменство.

Загальновідомо, що Василь Фащенко був найглибшим знавцем новели. Він бачив її жанрову природу, точно визначив ознаки цього твору, в основі якого лежить одна особлива "нечувана" ситуація, як писав німецький дослідник Арнольд Гірш. І водночас учений бачить усе розмаїття новелістики, яка не зводиться тільки до анекдотичності, як було то в творчості Боккаччо. Він пише про все розмаїття новелістичного бачення світу, про індивідуальне начало у творах Гоголя й Бальзака, Тургенєва й Марка Вовчка, Чехова та Стефаника, про несподівані кінцівки творів О'Генрі.

Маючи свою концепцію новели як жанру, Василь Фащенко глибоко знає всю літературу, всю новелу, нагадуючи й ті образні висловлення, які були призабуті нашим літературознавством, скажімо, характеристику Франком цього твору як цілого світу у краплі води. Його точка зору близька до Франкової, але висловлена як наукова формула, як літературознавчий закон: "Талант новеліста — це передовсім вміння зібрати всі промені в один пучок і сумістити в одному предметі різні функції" [3, 221]. Характерними рисами новели дослідник справедливо вважає увагу до деталей і подробиць відтворення психології "окремої людини" [3, 240]. Продуктивним, точним є й зіставлення новели з поезією. Їх об'єднує багатозначність слова, "коли кожна образна одиниця викликає більше асоціацій і уявлень, ніж є тих слів, які створюють образ" [3, 242].

Автор книги "У глибинах людського буття" розумів і значення класифікації в науці про літературу, хоч, ясно, класифікація в літературознавстві, яке вивчає таку "нематеріальну" субстанцію, не може повністю відобразити все багатство художнього світу. І все ж вона необхідна й передає основні типи творів, у даному випадку типи новел. На справедливую думку автора, можна виділити реалістично-аналітичну, гумористично-сатиричну й реалістично-романтичну нове-

ли. Продуктивним є й розрізнення понять "романтика" та "романтизм". У трактуванні вченого 1. Романтика — це особлива, соціальна й психологічна властивість дійсності: все благородне й красиве, незвичайне і героїчне, це "мріючі особи" і маси, що прагнуть велетенських звершень. 2. Романтизм — конкретний художній метод, що виник на основі романтики і передбачає відтворення незвичайних характерів... у виняткових обставинах, узагальнюючи при цьому, з точки зору певного ідеалу, широке коло життєвих явищ і абстрагуючись більш або менш від зовнішніх конкретно-чуттєвих, індивідуальних форм і явищ дійсності" [1, 270]. Далі дослідник точно відзначає найхарактерніші особливості поетики романтизму: урочисту, несподівано яскраву символіку, тропіку; "фрагментарні композиції і сюжетні таємниці, умовність у нерозривній єдності з високим ладом мови, що розкриває великі пристрасті незвичайних характерів" [3, 270–271].

Значну частину книги становить аналіз новелістики Мирослава Ірчана, Олександра Довженка, Олекси Слісаренка, Остапа Вишні, Олеся Гончара, новелістики 50–60-х років ХХ ст., де зосереджується увага на творчій індивідуальності кожного з авторів, на дослідженні діалектики почуттів у новелі. Пишучи про найновіші твори, Василь Фащенко акцентує й на посиленні уваги письменників до "відтворення переплетінь свідомого й ірраціонального", "умовностей", "голої правди" [3, 509], а водночас бачить і ті негативні тенденції новітньої прози, коли "замість душі докладно описуються нутрощі, фізіологія погвалтувань, злягань, убивств і конань" [1, 510]. Вельми точне спостереження. Ця стаття 1999 року є однією з найкращих, найсучасніших у книзі.

Свіжо, по-сучасному написано розділ "Зображально-виражальна стихія слова", де містяться й точні судження про стиль і його складники, й конкретний аналіз поетичного світу Олеся Гончара та Павла Загребельного, й вельми мудра, сповнена глибоких гуманістичних роздумів стаття "Щаблі до істини", й, нарешті, оригінальне дослідження "Чия правда, чия кривда?" (Тарас Шевченко і Микола Хвильовий)", де розглядається вельми складна проблема ставлення Хвильового до Шевченка. Процитувавши страшні в своїй ненависті антишевченківські висловлення героя роману М. Хвильового "Вальдшнепи" Дмитра Карамазова, Василь Фащенко, по-перше, справедливо говорить, що не можна ототожнювати героя з автором роману. По-друге ж, "Дмитро Карамазов у своїх міркуваннях про Шевченка немов іде від

уявлень попередників. Тут можна згадати П. Куліша, який спочатку створив культ Кобзаря — національного пророка, а потім сам і нищив його, заодно ображаючи й самого Шевченка, як нібито співця темної гайдамащини, дикунства в історії українського народу ("Крапанка русинам і полякам на Великдень 1832 року"). Є щось у позиції Карамазова і від думок М. Драгоманова, який теж розвінчував культ апостола й пророка, створений із Шевченка українофілами" [3, 625]. А далі, показавши все, що зв'язувало Миколу Хвильового з Тарасом Шевченком, Василь Фащенко доходить вагомого й мудрого висновку: "І Шевченко, і Хвильовий своїми національними образами виходили на вселюдські обрії. У них була триєдина етична формула рідної історії: національна слава — воля і гідність людини та народу; національна ганьба — рабська психологія і перекинство на бік сильніших; національна трагедія — поневолення чужими і розбрат між своїми, матеревбивство як розлюднення і самознищення.

І Шевченко, і Хвильовий думали про матір і сина, про людей на всій планеті, боронячи їхню гідність і честь. У "Вступній новелі" (1927), написаній після "Вальдшнепів", поруч із "загірною комуною" як мрією про щастя Хвильовий поставив "садок вишневий коло хати" — один із Шевченкових символів гармонії, любові й злагоди в житті" [3, 638].

На цій високій гуманістичній, мудрій ноті закінчується книга Василя Фащенко. Читаючи його останні статті 1992–1996 років, із болем думаєш про його ранній відхід із життя, про те, скільки міг би написати ще він, мислячи по-новому в часи українського Відродження, будучи вільним від лещат комуністичної ідеології. І тут виникає питання, яке постало під час презентації книги "У глибинах людського буття": чи був Василь Фащенко шістдесятником? Гадають, що ні, бо не було в нього притаманного шістдесятникам протистояння комуністичній системі. Він, мовляв, був чесним комуністом. Щодо останнього, то він був, як і багато з його сучасників (поетів, критиків, прозаїків), обдуреним комуністом. Про це дуже точно, з трагічним надривом, сказав Дмитро Павличко:

Як той сліпець, що вийшов з мряви
І в світлі світ розпізнає,
Я в дотиках його держави
Розпізнаю ярмо криваве.
Обдурений увесь, як є.

.....

Я сам від себе відрікаюсь,
Бо серце сточує страма,
Сльозами злими обпікаюсь,
Караюсь, мучаюсь і каюсь
В провинах тих, яких нема! [2, 4].

Оцей мотив самоочищення, прозріння, зречення фальшивих ідеалів і віри в істинний гуманізм, у ту істину, яка приходить до нас у часи незалежної України, підтекстово звучить в останніх працях Василя Фащенка. Щодо шістдесятництва, то він, вважаю, внутрішньо був шістдесятником, бо виламувався з системи своїм творчим неуніформним мисленням. Йому чужим був категоричний монолог, нав'язуваний комуністичною системою. Він досліджував літературу як людинознавство, завжди бачив її творчий пошук, а пошук якраз був протипоказаний комуністично заангажованій ідеології з її догмами, з диктатом волі партійних фюрерів. Своєю людською, науковою, громадянською неординарністю, мужністю він внутрішньо протистояв офіційному режимові й, отож, був шістдесятником, чие ім'я стоїть в одному ряду з іменами Івана Дзюби і Євгена Сверстюка, Василя Стуса і Дмитра Павличка, Ліни Костенко й Івана Драча, Бориса Олійника й Миколи Вінграновського... Його спадщина має вічне, неперехідне значення, вона з нами сьогодні, вона буде завжди живою, вічно сучасною.

Література

1. Михайлов Ал. Лирика сердца и разума. — М.: Советский писатель, 1965. — 396 с.
2. Павличко Дмитро. Цикл "Без помсти і крові". Вірш "Кострище" // Літературна Україна. — 1991. — 17 січня.
3. Фащенко Василь. У глибинах людського буття. — О.: Маяк, 2005. — 640 с.

Євген ПРИСОВСЬКИЙ